

Мисан Тарас Сергійович,
студент 2 курсу навчання
магістерської програми
за спеціальністю «Право»
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Науковий керівник –
Галаган Володимир Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ОБШУК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: БАЛАНС МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ГАРАНТІЯМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Обшук у кримінальному провадженні є однією з найбільш серйозних та інтенсивних слідчих (розшукових) дій. Йдеться не просто про процесуальну формальність, а про фактичне втручання у приватний простір людини, який захищений статтею 30 Конституції України. Для особи, у якої проводиться обшук, це завжди стрес і відчуття тиску, а інколи й репутаційні наслідки. Якщо ж обшук проводиться у суб'єкта господарювання (наприклад, у приміщеннях великого підприємства), ситуація може бути ще складнішою, позаяк вилучення техніки або документів здатне паралізувати роботу підприємства, призвести до втрати партнерів чи важливої комерційної інформації.

Саме тому рішення про проведення обшуку не може бути формальним або автоматичним. При вирішенні питання про доцільність проведення обшуку у тому чи іншому кримінальному провадженні слідчому та/або прокурору недостатньо просто мати процесуальні підстави – потрібно розуміти, чи справді без цього кроку неможливо досягти мети розслідування та виконання завдань кримінального провадження. Доцільність у такому випадку означає реальну необхідність,

відсутність альтернатив і співмірність між очікуваним результатом та тим рівнем втручання, якого зазнає особа.

Водночас сучасна практика досудового розслідування демонструє тенденцію до розширеного застосування цього інституту, коли обшук фактично перетворюється на універсальний інструмент збору доказів, а іноді й тиску. У такій ситуації питання доцільності його проведення набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення, адже йдеться про баланс між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями прав людини.

Як відомо, нормативна конструкція обшуку закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України. Відповідно до ч. 1 ст. 234 цього Кодексу, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення чи майна, здобутого внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Частина 2 цієї ж статті вказаного Кодексу встановлює загальне правило про проведення обшуку на підставі ухвали слідчого судді. Водночас ч. 3 ст. 234 КПК України прямо зобов'язує сторону обвинувачення у клопотанні про обшук обґрунтувати наявність достатніх підстав вважати, що відповідні речі або документи знаходяться у конкретному місці, а також довести неможливість отримання доступу до них у добровільному порядку чи шляхом застосування інших слідчих (розшукових) дій.

Отже, законодавець чітко закладає ідею винятковості обшуку та його субсидіарного характеру.

Варто зазначити, що ефективність досудового розслідування не вимірюється кількістю проведених обшуків, вона визначається якістю зібраних доказів, їх допустимістю, належністю та достатністю для доведення обставин кримінального правопорушення. Обшук, проведений без чітко окресленої мети, без конкретного переліку предметів чи документів, які необхідно відшукати, без належної підготовки зазвичай не призводить до отримання релевантних доказів. Натомість він створює додаткові процесуальні ризики визнання доказів недопустимими,

ініціювання скарг щодо порушення прав людини, формування негативної судової практики.

Однією з ключових ознак доцільності обшуку є його субсидіарний характер. Обшук має застосовуватися лише тоді, коли інші, менш інтенсивні процесуальні засоби (тимчасовий доступ до речей і документів, витребування інформації, добровільне надання матеріалів, допит, огляд тощо) виявилися неефективними або об'єктивно непридатними. Якщо слідство має реальну можливість отримати необхідні документи шляхом тимчасового доступу, однак безпідставно ініціює обшук, це свідчить про зловживання процесуальними повноваженнями та порушення принципу пропорційності.

Крім цього, особливої уваги потребує проблема використання обшуку як засобу тиску на бізнес. У практичній діяльності нерідко трапляються ситуації, коли обшук проводиться у суб'єкта господарювання за формальними підставами. При цьому правоохоронцями вилучається комп'ютерна техніка, сервери, фінансова документація, що фактично блокує діяльність підприємства. У таких випадках обшук трансформується з інструменту встановлення істини у спосіб створення економічного або психологічного тиску. Подібна практика суперечить завданням кримінального провадження, оскільки його метою є встановлення об'єктивної істини та притягнення винних до відповідальності, а не створення додаткових важелів впливу.

Варто також звернути увагу і на питання належної мотивації клопотання про обшук, оскільки доцільність проведення такої слідчої (розшукової) дії повинна бути обґрунтована конкретними фактичними даними, які свідчать про наявність достатніх підстав вважати, що предмети або документи, які підлягають відшукуванню, перебувають у конкретному місці. Натомість формальне посилення на загальні припущення, без логічного зв'язку між подією кримінального правопорушення та конкретним приміщенням, є ознакою або недостатньої роботи органу досудового розслідування, або ж, на жаль, наявності сторонніх інтересів у посадових осіб правоохоронних органів.

Окремо слід наголосити на необхідності дотримання стандартів прав людини. Практика міжнародних судових інституцій виходить з того, що будь-яке втручання у приватне життя має бути не лише законним, а й необхідним у демократичному суспільстві. Це означає, що орган досудового розслідування повинен довести, що без проведення обшуку досягнення завдань кримінального провадження є неможливим або істотно ускладненим.

Ефективність обшуку також безпосередньо залежить від його тактичної підготовки та організації. Чітке визначення кола предметів пошуку, залучення спеціалістів для роботи з електронними носіями інформації, фіксація процесуальної дії технічними засобами, дотримання процесуальної дисципліни – усе це є передумовами отримання допустимих доказів. Обшук, проведений із порушенням процедури, навіть за наявності фактично важливої інформації, може втратити доказове значення. Таким чином, формальний підхід до проведення обшуку з боку правоохоронних органів може знівелювати всю результативність розслідування.

Як вже зазначалось, найбільш важливим аспектом при вирішенні питання про доцільність проведення обшуку є врахування балансу інтересів держави (в особі уповноважених осіб правоохоронних органів) та приватних осіб, позаяк доцільність застосування такої слідчої (розшукової) дії повинна оцінюватися крізь призму співмірності. Простіше кажучи, при вирішенні питання про проведення обшуку слідчий та/або прокурор повинен відповісти на питання: чи виправдовує очікуваний результат обшуку втручання у права конкретної особи або компанії. Якщо йдеться про кримінальні правопорушення невеликої тяжкості, а обшук передбачає значне втручання у господарську діяльність великого підприємства, слідчий та прокурор повинні особливо ретельно зважувати необхідність такого кроку. Невиправдане втручання породжує не лише процесуальні ризики, а й економічні наслідки, що можуть виходити за межі конкретного кримінального провадження.

Таким чином, доцільність проведення обшуку є системною категорією, що охоплює наявність фактичних підстав, відсутність альтернатив, пропорційність

втручання, належну підготовку та дотримання прав людини. Використання обшуку як інструменту тиску суперечить принципам кримінального процесу та підриває ефективність досудового розслідування.

Натомість обшук, який застосовується як виважений, обґрунтований і пропорційний захід, стає дієвим інструментом встановлення істини, забезпечення якісного, повного й всебічного збирання доказів та досягнення завдань кримінального провадження. Саме в такому підході полягає справжня ефективність діяльності органів досудового розслідування та довіра суспільства до правової системи.